

ՎՐԱՑ ԿԵՆՆՔԻՑ ԵՒ ԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նոր ուսումնասիրութիւններ «Ընձենաւորը» պոէմայի մասին:—Ամայութիւն գեղարուեստական գրականութեան մէջ և ծերացած զրոյները:—Մի նոր գիրք հայ-կաթոլիկների մասին:—Գ. Գ. Սունդուկեանցը և վրացիք:

Վերջին երկու ափիսը վրաց մամուլի և գրականութեան մէջ կարելի է կոչել Շոթա Ռուսթաւելու օրեր, Ռուսթաւելու տօն: Երբէք վրացերէն լեզուով մի այդպիսի կարճ ժամանակում չէ գրուել այդքան բան՝ յիշեալ հեղինակի «Ընձենաւորը» նշանաւոր պոէմայի մասին: Սեպտեմբերի կէսին լոյս տեսած «Մոսմէ» ամսագրի 7—դ և 8—դ համարներում Ս. Բվարիանիի ուսումնասիրութիւնը «Ընձենաւորի» մասին բնունում է 75 երես. նոյն ամսի վերջին վրաց «գրագիտութիւն տարածող» ընկերութեան հրատարած էժանագին «Ընձենաւորին» կցուած պ. Դ. Կարիճաշվիլու յոռաշարանը, ծանօթութիւնները և բառարանը բռնում են 129 երես (ինքը պոէման 262 երես է). հոկտեմբերի ընթացքում «Իվերիա» լրագրում նոյն հարցի ուսումնասիրութեանը նուիրուեցին՝ պ. Շ. Դաւիթաշվիլու ֆելիէտոնների շարքը (№№ 215, 219, 220 և 231), պ. Դ. Կարիճաշվիլու նոր բացատրութիւնները (№№ 225 և 226) և պ. Կլդիայի յօդուածը (№ 227). վերջապէս նոյն ամսումը տպուեց նաև «Ցնոբիս-Փուրցելիի» մէջ պ. Ի. Աբուլաձէի գեղեցիկ ուսումնասիրութիւնը (№№ 2292 և 2293):

Այդպիսի մի եռանդոտ, լուրջ աշխատանք և այն էլ զրոյների մի ամբողջ խմբի կողմից կատարուած՝ վերին աստիճանի ուրախակի և ոգևորիչ է մեր տեղական գրականութիւնների աղքատիկ կեանքում: Ո՛րքան չնորհակալութեան արժանի գործ է լուսաբանել մի ազգային նշանաւոր գրուածք, որ

շարունակ 800 տարի պաշտուում է ժողովրդից, համարում ներա «փառքը», «հպարտութիւնը», «սրբութիւն սրբոցը», բայց որը միևնոյն ժամանակ պարունակում է իր մէջ անթիւ չը պարգուած հարցեր, անհասկանալի կտորներ, կեղծուած ու խանգարուած տեղեր: Երևակայեցէք, որ մինչև օրս նոյնիսկ չէ որոշուած թէ ի՞նչ են ներկայացնում իրանցից «Ընձենաւորի» հերոսները. ոմանք կարծում են, թէ նրանք Վրաստանի այլ և այլ գաւառների ժողովրդական տիպեր են. միւսները—թէ գուտ պատմական անձնաւորութիւններ են՝ Թամար Թագուհին և ներա բարձրաստիճան ժամանակակիցները (մէկը հայ). ուրիշները—թէ նրանց Շոթան ստեղծել է ազգային կամ արևելեան հին աւանդութիւնների հիման վրայ, էլի ուրիշները—թէ նրանց պէտք է ընդունել ուղղակի այնպէս, ինչպէս որ պոէմայում կան, այսինքն թէ այդ հերոսները ոչ թէ վրացի են, այլ արաբ, պարսիկ, հնդկաստանցի կայն. վերջապէս կան նաև մի կարգ քննադատներ (Պրոֆ. Մարը), որոնք «Ընձենաւորը» չեն համարում ինքնորոյն գրուածք, այլ թարգմանուած պարսկերէնից... Դարերի ընթացքում այդ պոէմա-րոմանի մէջ ներմուծուել են անխիղճ արտագրողների ձեռքով անհամար կեղծ կրտորներ, որոնց պատճէնն ու բացատրութիւնները տպւում էին սրանից երկու-երեք տարի առաջ («Մոամբէ») ամսագրում տարի ու կէս շարունակ... Այդ բացարձակ կեղծիքներից յետոյ հերթը գալիս է ուղղակի սխալ կերպով արտագրուած տեղերին, որպիսի պատճառով շատ կարևոր տողերի միտքը անհասկանալի է մնում ընթերցողի համար: Եթէ այդ բոլորին աւելացնենք նաև այն, որ մենք շատ քիչ տեղեկութիւն ունենք՝ վրաց գրողների կողմից Շէքսպիրի, Գեոթէի, Դանտէի կայլ համաշխարհային հանճարների կարգը դասուող, ազգային «ամենամեծ», «հոյակապ» բանաստեղծ և «մեծ հումանիստ» Շոթա Ռուսթաւելու անձնաւորութեան մասին,—հասկանալի կը լինի, թէ որքան գործ կայ կատարելու այդ շրջանում, որքան ձիգեր ունեն թափելու վրացի զարգացած գրողներն ու գիտնականները «Ընձենաւորն» ու նրա պարագաները լուսարանելու համար...

Վրաց կեանքին նուիրած մեր այս ընդհանուր, թուոցիկ նկատողութիւնների բաժնում չենք կարող, դժբաղդաբար, առանձին առանձին խօսել վերոյիշեալ նոր ուսումնասիրութիւնների մասին: Մենք կ'աշխատենք ապագայում մի ընդարձակ յօդուած նուիրել այդ հարցին և հաղորդել նոյնպէս մեր ստացած տպաւորութիւնը «Ընձենաւորի» ընթերցումից: Չենք կարող միայն այստեղ չը յիշատակել մի տարօրինակ հանգաման-

քի մասին: Պ. Ս. Քվարիանին, գրելով իր հետաքրքիր, 75 երեսից բաղկացած ուսումնասիրութիւնը, ոգևորւում է այն մտքով, որ ինքը կարողացաւ մի նոր լոյս սփռել գործի վրայ, ապացուցանել որ «Ընձենաւորի» հերոսները անպայման (իր կարծիքով) պատմական անձնաւորութիւններ են: Նա բերում է բոլորովին նոր պատմական փաստեր, որ պոէմայի գլխաւոր հերոս Տարիէլը ոչ այլ ոք է, բայց եթէ արքայորդի Դեմնա-ն: Երեւակայեցէք, ընթերցող, որ այդ «նոր փաստերը» տալիս է պ. Քվարիանուն... մի հայ մարդ, «Սիւնեաց պատմութեան» հեղինակ Ստեփանոս Օրբելեանը, որը մանրամասն նկարագրել է Շոթա Ռուսթաւելու ժամանակուայ անցքերը Վրաստանում, բայց որի մասին պ. Քվարիանին ամենեւին չէ յիշում թէ հայ է, այլ նրա անունն ու գրքի վերնագիրը բերում է... Ֆրանսերէն (Stephanos Orbelian: „Histoire de la Sionie“)...

Դարձեալ մի երկու խօսք «Ընձենաւորի» մասին:

Թող ընթերցողը չը կարծէ, թէ այդ գիրքը, լինելով 12-դ դարու գործ, մի հնացած բան է այժմ: Նա պատմութիւն չէ, այլ այնպիսի մի գիրք, որ միշտ ու ամեն ժամանակ մնում է թարմ, նոր... Նա մէկ բոման է, յաւիտենական եղելութիւն, բուն սիրոյ մի երգ՝ հիւսուած չափազանց քնքոյշ սիրով սիրել իմացող բանաստեղծից... Նա սիրելի է իր քարոզած բարձր, իդէալական գաղափարներով և հմայիչ՝ իր չնաշխարհիկ, դիւրաճկուն լեզուով...

Վերջին 6 ամսուայ ընթացքում վրաց մամուլի և գրականութեան մէջ մի տեսակ գեղարուեստական ամայութիւն է տիրում: Չեն գրւում վէպեր, պատմաւածքներ, պոէմաներ: Մենք այստեղ աչքի առաջ չ'ունենք, իհարկէ, երկրորդական, անտաղանդ կերպով շարադրուած գրուածքները, ինչպէս նաև մանր ոտանաւորները: Այս ամբողջ կիսամեակում ոչ մի տող չեն գրել այնպիսի տաղանդաւոր վիպագիրներ, ինչպիսիք են Դաւիթ Կլդիաշվիլի-ն և Շիօ Արագվիսալիրելի-ն. երկու փոքր բան է միայն ստեղծագործել նոյնքան տաղանդաւոր գրող — բանաստեղծ պ. Վաժա-Փշաւելա-ն: Վրաց պարբերական հրատարակութիւններում միշտ կարելի է պատահել ընտիր ոտանաւորների, որոնք սովորաբար անհամեմատ բարձր են մեր մամուլում տպուածներից, բայց մենք, ինչպէս ասացինք, այս անգամ չենք զբաղւում այդպիսի գրուածքներով: Վրաց գեղարուեստական գրականութեան այնպիսի համբաւաւոր ներկայացուցիչները, ինչպիսիք են Իլիա Շաւճաւաճէ-ն և

Ակակի ծերեթելի-ն, վաղուց արդէն լուել, «ծերացել են», ոչինչ չեն ստեղծագործում, այլ միայն երբեմնակի գրիչը ձեռքըն են առնում այս կամ այն հրապարակասական հարցը վճռելու, թունդ վէճեր սարքելու համար... Այդպէս, օրինակ, այս վերջին երկու ամսուայ ընթացքում պ. Ակակի Ծերեթելին անվերջ յօդուածների մի շարք է տպում «Իվերիայում» թատրոնական բեցենզենտների դէմ, պահանջելով նրանցից, որ անպատճառ իրանց պաշտպանութեան տակ առնեն վրացերէն լեզուով գրուած ամեն մի անպէտք ինքնուրոյն պիէսա և սահմանափակ են երոպացի հանճարաւոր գրողների արտադրութիւնների մուտքը վրաց թատրոն... «Յնորիս-Փուրցելի»-ն պատասխանեց ծերունի բանաստեղծին, ի միջի այլոց, նաև մի կարիկատուրայով, որի մէջ մի մեծ բռունցք հալածական է անում վրաց թատրոնի դրան առջևից ծերունազարդ Իւսէնին, Հաուպտմանին և Զուգերմանին գոռոցովս՝ «Հեռո՛ւ կացէք, մի՛ պղծէք մեր սրբութիւն սրբոցը»...

«Իվերիան» ծանուցանում է, որ պ. Ճաւաւաձէն էլ (հեղինակ «Հայ գիտնականները և քարերի աղաղակը» գրքի) պատրաստում է՝ այս չորս-հինգ տարուայ լուսթիւնից յետոյ՝ յօդուածների մի նոր շարք: Հետաքրքիր է...

Եթէ ծերունիներին մի կողմը թողնենք, այժմեան նոր վիպագիրներից ամենից բարձր են կանգնած վերոյիշեալ Կլդիա-շվիլին, Արագվիսպիլեւին և Վաթա-Փշաւեւան: Դրանցից առաջինը գրում է Իմերեթի մասը, աղքատացած ազնւականների կեանքից, երկրորդը—ինտելիգենցիայի, իսկ վերջինը ընտրում է իր հերոսներին Կախեթի լեռներում ապրող քաջառողջ, ազատասէր փշաւներից և խեսուրներից, որոնց մէջ ապրում է նոյնպէս ինքը հեղինակը: Նա գրում է գլխաւորապէս պոէմաներ, որոնք կարդացւում են անպայման յափշտակութեամբ: Վերջերս դա տուել է, ինչպէս ասացինք, երկու փոքր բան: Դրանցից մէկը պոէմա է և կրում է «Աշունը սարում» վերնագիրը («Յնորիս-Փուրցելի», № 2306): Այստեղ պ. Վաթա-Փշաւեւան վերցրել է լեռնական հովի կեանքի այն մոմէնտը, երբ նա ստիպւում է թողնել սարում, ձմեռնամուտի պատճառով, իր տունուտեղը և իջնել Կախեթի տափարակները՝ ոչ խաբէրներին քաղցից ու ցրտից ազատելու համար: Նա պէտք է իջնէ անպատճառ, այդ պահանջում է նրա օգուտը, բայց իջնելիս նրա մի ոտը շարունակ յետ է քաշւում, չէ հնազանդւում նրան, որովհետև այնտեղ, վերևում նա թողել է սիրած էակի «սև, փայլուն աչերը, թանձր ծամերը, մեղրալի ձայնը, արշալոյսի նման բացուող ժպիտը»... Եւ այդ սիրածի կարօտով նա

պէտք է տանջուի ներքեւ մի քանի ծանր ամիսներ, մինչև կըրկին սարը բարձրանալը...

Պ. Վաթա-Փշաւելայի միւս գործը, որ տպուեց նոյնպէս «Ճնորհա-Փոլոցելի»-ում (№ 2323), մի արձակ պատկեր է և կոչւում է «Պապայի հայեացքները»: Այդտեղ դուրս է բերուած մի լեռնեցի առողջամիտ, բարեսիրտ, մարդասէր ծերունի: Նա մի օրինակելի նահապետ է, որ մտածում է ոչ միայն իր որդոց ու թոռների բախտաւորութեան վրայ, այլև համայն աշխարհի բարօրութեան վայ: Ուշադրութեան արժանի են, ի միջի այլոց, նրա մանկավարժական գաղափարները: Երեխային մեծացնելիս, չը պէտք է երես տալ, որովհետև «շունն ու երեսխան հաւասարապէս անամօթ արարածներ են»:

Մեր ընթերցողների համար, երևի, անհետաքրքրական չի լինի լսել, որ վերոյիշեալ հոչակուած երիտասարդ գրողներից պ. Կլեիաշվիլին պաշտօնով սպայ է, Արագվիսպիբելին (կեղծանուն)—անասնաբոյժ և Վաթա-Փշաւելան (կեղծանուն)—գիւղատնտես և ուսուցիչ:

Մեզ մնում է մի քերկու խօսք էլ ասել նորերս մեռած (հոկտ. 16-ին) երիտասարդ գրող Դիմիտրի Նադիրաձէի մասին, որ յայտնի էր գրականութեան մէջ Դ. Մաչխաճանի կեղծանունով: Նրա պատկերները, ոտանաւորները, յօդուածներն ու թղթակցութիւնները կարդացւում էին առանձին հետաքրքրութեամբ և սիրով, որովհետև նրանք բոլորը բղխում էին նրա զգայուն սրտի խորքից և ներկայացնում ժամանակակից գիւղացու ծանր ծանր ցաւերը: Նա իր ամբողջ երիտասարդութիւնն (42 տարեկան էր) անցկացրեց իր հայրենի Մաչխաճանի գիւղում, որը նրա շնորհիւ դարձել էր մի տեսակ կեդրոնատեղի ամբողջ Սղնաղի գաւառի ինտելիգենցիայի: Նրա ջանքերով հիմնուեցին Մաչխաճանի գիւղում՝ օրիորդաց ուսումնարան (որի շէնքը նուիրեց ինքը՝ իր աղքատ տեղով—այսինքն իր ամբողջ կարողութիւնը), գրադարան-ընթերցարան, բժշկանոց, ապրանքների պահեստ (ընկերակցական հիմքերի վրայ) և այլն: Գիւղացիները պաշտում էին նրան, և նրա յօրինած բրոշիւրները ձեռքից ձեռք էին անցնում նրանցում: Այդ բրոշիւրներից շատ էին հաւանում մանաւանդ մէկը, որ կրում էր «Եղբայրական խօսք» գրաւիչ անունը:

Մենք առաջ հաղորդել էինք, որ Թիֆլիսում մի քանի տարի պաշտօն վարած, ս. Ղազարի վանքի միաբան հայր Գաբրիէլ վ. Նահապետեանը մտադրութիւն ունի մի գիրք տպելու Կովկասի հայ և վրացի կաթօլիկների հարցի մասին: Այժմ այդ գիրքը լոյս է տեսել, և «Իվերիան» նուիրում է նրա քննադատութեանը այնպիսի մի մեծ յօդուած, որ տեղ է բռնում այդ լրագրի վեց համարներում: Հայր Նահապետեանի աշխատութիւնը կրում է հետեւեալ վերնագիրը՝ «Gli Armeni cattolici in Georgia e le questioni fra cattolici Armeni e Georgiani», այսինքն՝ «Հայ կաթօլիկները Վրաստանում և հայ ու վրացի կաթօլիկների միջև ծագած հարցը»: Այդ իտալերէն գրքոյկի գլխաւոր միտքն այն է, որ Վրաստանում երբէք վրացի կաթօլիկներ չեն եղել, հայերի մէջ կաթօլիկութիւնը տարածուել է այդտեղ միջին դարերում՝ Հայաստանից եկած հայ ունիթոոսների ձեռքով, վրացի կաթօլիկների հարցը բարձրացել է սրանից ընդամենը 20 տարի առաջ, երբ Կ. Պոլսի Փերի-Քեոյի կաթօլիկ վանքից մի քանի վրացի վարդապետներ Կովկասեկան և սկսեցին հայ կաթօլիկներին համոզել, որ իրանց վրացի հոշակեն, որպէսզի աւելի արտօնութիւններ վայելեն: Գրքոյկի վերջին մասում հայր Նահապետեանը խօսում է իր գործունէութեան մասին Ալեքսանդրօպոլի և Թիֆլիսի հայ-կաթօլիկների համայնքում և մանրամասն նկարագրում այն հալածանքները, որոնց նա ենթարկուել է Թիֆլիսում վրացի-կաթօլիկ վարդապետների կողմից:

Հայր Միխէլ Թամարաշվիլին (վրացի-կաթօլիկ, հեղինակ «Կաթօլիկութիւնը Վրաստանում» ստուգարածակ գրքի) աշխատում է միառմի հերքել իր երկար պատասխանի մէջ հայր Նահապետեանի ասածները, բերելով վկայութիւններ եւրոպական լեզուներով գրուած գրքերից և բարդելով հայ-կաթօլիկների և հայ-լուսաւթըականների գլխին այն սովորական մեղադրանքները, որոնց նմուշները մենք շատ անգամ ենք բերել այս էջերում և որոնց նորից կրկնելը շատ անհաճոյ է մեզ համար: Անախորժ և չափից դուրս տարօրինակ տպաւորութիւն է թողնում մանաւանդ մեղադրանքի այն մասը, որ վերաբերում է հ. Նահապետեանի հայրենասիրութեանը: Բանից դուրս է գալիս, որ «Իվերիայի» այդ ջերմեռանդ կաթօլիկ աշխատակցի կարծիքով՝ հայասիրութիւնը մի յանցանք է և նա չէ համապատասխանում Հոովմի հարազատ որդու պարտականութիւններին... Միխթարեան վարդապետի ազգասիրական գործողութիւնների պատմութիւնը հ. Թամարաշվիլին կնքում է այսպէս. «Հասկանալի է, որ նրա այդօրինակ արարքները դուր կը գային մի-

միայն կաթուղիկների թշնամիներին՝ լուսաւորչական հայերին, որոնց հետ հ. Նահապետեանը մեծ բարեկամութիւն ունէր և որոնց շատ հարցերում մօտենում էր» («Իվերիա», № 236):

Մեզ թւում է, թէ դեռ շատ երկար կը քաջքուր մեր տեղական մամուլում հայ և վրացի կաթուղիկների կնճառտ հարցը Կովկասում: Ցաւալի է, որ չ'ունենք մարդիկ, որոնք կարողանային դուռ-գիտական ճանապարհով մօտենալու հարցին, քըննելու նրան անաչառ, անկողմնակալ կերպով, առանց ուշադրութիւն դարձնելու այս կամ այն ցեղի անհիմ առարկութիւններին...

Մեր անուանի թատերագրող պ. Գ. Սունդուկեանցը լաւ յարգանք է վայելում վրաց մէջ: Նրա պիէսների մեծ մասը վաղուց արդէն թարգմանուած են վրացերէն, և այդ զրուածներէց մանաւանդ «Պեպօն» ու «Սաթաբալան» աւելի յաճախ են ներկայացուած վրաց բեմի վրայ, քան հայոց: Ներկայ հոկտեմբերի վերջին Թիֆլիսի ազնականների թատրոնում դարձեալ խաղացուած էր «Սաթաբալան»: Օգտուելով ձերո՛ւնազարդ զբամատուրգի ներկայութիւնից, վրաց թատրոնական հասարակութիւնը այդ երեկոյ մի շատ համակրական և անկեղծ ցոյց արեց նրան: «Ցնորիս-Փուրցելու» յայտնի աշխատակից պ. Սիրտովան այսպէս է նկարագրում (№ 2311) այդ դէպքը. «Մեր սառած և մեռելութեան սիրահար թատրոնում տեղի ունեցաւ կիրակի օրը մի կենդանի և մարդու սիրտը տաքացնող տեսարան: Սաղում էին Սունդուկեանցի «Սաթաբալան»: Ներկայացման վերջը բեմ հրաւիրեցին ձերո՛ւնի հեղինակին և նրան այնպիսի ջերմ ծափահարութեամբ ու ցոյցերով զիմաւորեցին, որոնց նմանը ինձ շատ քիչ է պատահել տեսնել որեւիցէ տեղ: Մեր ազգի ամեն մի բարեկամի սիրտը բերկրութեամբ կը լցուէր, տեսնելով այդ միասիրտ, անկեղծ, յափշտակուած շնորհաւորական ցոյցը: Բոլոր հանդիսականները զիմաւորեցին զբամատուրգին՝ կարծես մի մարդ դարձած և, ինչ խօսք, ոչ ոքի մտքովը չէ անցել այդ բոլորին, որ Գաբրիէլ Սունդուկեանցը վրացի չէ: Թատրոնում տիրում էր կատարեալ համերաշխութիւն, կատարեալ ներդաշնակութիւն և ամենքը յափըշտակուած էին գեղարուեստով և նրա այն իդէալով, որ պահանջում է միութիւն, եղբայրութիւն և ճշմարտութիւն՝ ոչ միայն մարդկանց, այլև ամբողջ ազգերի մէջ»...

Տ. ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ